

**МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК
ІМЕНІ ГЕТЬМАНА ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО**

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

ГРИНЧИШИН БОГДАН ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК [355.48:623.444]: 94(477) “11/13”

**КЛИНКОВА ЗБРОЯ В СИСТЕМІ ОЗБРОЄННЯ
ДАВНЬОУКРАЇНСЬКОГО ВОЇНА XII – XIV СТ.**

20.02.22 – військова історія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Львів – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії України та етнокомунікації Національного університету «Львівська політехніка».

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Шеломенцев-Терський Святослав Володимирович,
Національний університет «Львівська політехніка»,
професор кафедри історії України та етнокомунікації.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Войтович Леонтій Вікторович,
Львівський національний університет імені Івана
Франка, історичний факультет,
завідувач кафедри історії середніх віків та візантиністики;

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
Печенюк Ігор Степанович,
Національний університет оборони України
імені Івана Черняховського,
провідний науковий співробітник науково-дослідної
лабораторії кафедри оперативного мистецтва.

Захист відбудеться 15 грудня 2016 р., о 14.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.051.25 у Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (79012, м. Львів, вул. Героїв Майдану, 32, корп. 5, ауд. 518).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (79012, м. Львів, вул. Героїв Майдану, 32).

Автореферат розісланий 14 листопада 2016 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук, доцент

Л.П. Кривизюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Дослідження озброєння часів Київської Русі та Галицько-Волинської держави є важливим напрямком в історичній науці, суттєвий аспект якого становить аналіз клинкової зброї з акцентом на її функціональні особливості. Актуальність теми визначається:

по-перше, недостатніми дослідженнями клинкової зброї на основі комплексного аналізу джерел, насамперед археологічних знахідок, з погляду особливостей її використання в тактичних схемах бойових дій давньоукраїнських воїнів та виявлення основних типів, характерних для системи озброєння цих воїнів;

по-друге, гострою потребою у зводі археологічних матеріалів, створенні каталогів, що сприятиме ґрунтовнішому опрацюванню речових джерел як важливої складової аргументації висновків щодо специфіки воєнної справи відповідного періоду;

по-третє, дискусійними питаннями щодо відмінностей в організації військової справи на теренах Південно-Західної Русі порівняно з Північно-Східною.

Перспективність цієї теми пов'язана з визначенням ступеня інтегрованості давньоукраїнських воїнів у загальноєвропейське мілітарне середовище, з можливістю простежити тяглість військових традицій на південно-західноруських теренах, які розвивалися в руслі рицарської мілітарної технології із наступним формуванням ментальності лицарства, що стало в подальшому основою для становлення станової ідентичності українського козацтва.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження проведено відповідно до Плану роботи кафедри історії України та етнокомунікації Національного університету «Львівська політехніка» в межах наукової військово-історичної теми «Інноваційний потенціал історико-культурної спадщини» (номер державної реєстрації 0114U005247).

Мета і завдання дослідження. Мета роботи полягає в тому, щоб на підставі комплексного аналізу джерельної бази (матеріалів музейних колекцій, писемних, іконографічних джерел) визначити місце різних видів клинкової зброї в системі озброєння давньоукраїнського воїна, виявити основні її типи та з'ясувати тактичні прийоми застосування.

Для досягнення мети дослідження передбачено вирішення таких **завдань**:

визначити ступінь наукової розробки теми, охарактеризувати джерельну базу дослідження;

дослідити історію виникнення та розвитку різних видів клинкової зброї на центрально-східноєвропейській території як основу для формування традицій використання холодної зброї в давньоукраїнському війську;

охарактеризувати морфологічні особливості різних видів клинкової зброї та їх типології;

виявити основні типи клинкової зброї, що були на озброєнні давньоукраїнських воїнів у XII – XIV ст.;

дослідити еволюцію клинкової зброї на південно-західноруських теренах у XII–XIV ст.;

визначити місце різних видів клинкової зброї в системі озброєння воїнів на теренах Київської Русі та Галицько-Волинської держави;

розкрити тактичні особливості ведення бою давньоукраїнськими воїнами із застосуванням клинкової зброї;

з'ясувати зміст навчання бойовому мистецтву давньоукраїнських воїнів з використанням клинкової зброї.

Об'єктом дослідження є озброєння давньоукраїнських воїнів XII – XIV ст.

Предмет дослідження: розвиток і застосування клинкової зброї на південно-західноруських теренах у XII – XIV ст.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, об'єктивності, системності й усебічності. Комплексне розв'язання поставлених завдань потребувало використання різноманітних методів дослідження як загальнонаукових (логічного аналізу, синтезу, індукції та дедукції, а також аналітичного, синтетичного, ретроспективного методів), так і спеціальних історичних (зокрема, історико-генетичного, історико-порівняльного, історико-системного, історико-типологічного, картографічного, методів джерелознавчого аналізу, просопографічного аналізу, реконструкційного експерименту). При проведенні аналізу зразків клинкової зброї з музеїв та приватних колекцій України та Польщі було застосовано атрибутивну методика зброєзнавчого аналізу.

Хронологічні межі дослідження зумовлені предметом наукового пошуку та охоплюють період з першої половини XII ст. до кінця XIV ст. Вибір нижньої межі визначається початком втрати політичної єдності Київської Русі (1132 р., після смерті Мстислава Володимировича) і формуванням окремих князівств з посиленням місцевих особливостей розвитку в різних сферах суспільного життя, економіки, культури, що знайшло своє відображення й у військовій справі. Верхня межа визначається розділом галицько-волинських земель між Польським королівством та Великим князівством Литовським (підписання угоди 1392 р. в Острові). Однак у процесі пошуку витоків формування військових традицій виникла потреба дослідити більш ранні періоди національної історії. Це дозволило виявити історичне підґрунтя процесів поширення певних типів клинкової зброї та тенденції розвитку бойового мистецтва на південно-західноруській території.

Територіальні межі дослідження охоплюють південно-західні руські землі (Галичину, Волинь, Поділля, Київщину), у тому числі етнічно українські території, які входили у свій час у Галицько-Волинське князівство (зокрема, Холмщину, Підляшшя, Перемишльщину, південну Белзщину, Берестейщину). Це терени, на яких простежується формування української народності, були складовою культурно-політичних процесів на центрально-східноєвропейському просторі, і виявити особливості розвитку військової справи на цих землях можливим є тільки у ширшому загальноєвропейському контексті, що і зумовлює потребу виходу за окреслені вище просторові рамки.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що під час вирішення наукового завдання, яке раніше не розглядалося воєнно-історичною наукою, у дисертації

вперше:

на основі широкої джерельної бази, яку становлять описи зразків зброї музейних колекцій, іконографічні та писемні матеріали, здійснено комплексне дослідження клинкової зброї в контексті розвитку військової справи на південно-західноруських землях у XII–XIV ст. у зіставленні з мілітарними традиціями сусідніх держав;

зібрано, систематизовано, проаналізовано і зведено в єдиний каталог типи мечів, виявлені на території колишніх історичних галицько-волинських земель, описи яких розпорошені по різних джерелах або які зовсім не були опубліковані;

визначено фактори, від яких залежать тактичні особливості ведення бою із застосуванням клинкової зброї;

визначено поняття професійний воїн стосовно досліджуваного періоду та чинники, від яких залежав рівень його майстерності;

удосконалено:

дослідження інтегрованості давньоукраїнського воїнства в загальноєвропейське рицарське мілітарне середовище на основі вивчення значного джерельного корпусу;

інформацію про способи підготовки професійних давньоукраїнських воїнів;

відомості про техніки середньовічного бою з використанням різних типів клинкової зброї;

набуло подальшого розвитку

положення, що основним видом клинкової зброї в досліджуваній період був меч, який з погляду техніко-тактичного виконував другорядну роль порівняно з основним озброєнням для важкоозброєної кінноти та піхоти, однак був важливою складовою рицарської мілітарної культури.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали дисертаційного дослідження можна використати під час вивчення курсу історії України доби Середньовіччя та Ранньомодерної доби, а також при підготовці спеціалізованих і узагальнюючих курсів з військової історії України та її зв'язків з країнами Центрально-Східної Європи. Укладений каталог клинкової зброї може бути використаний у подальших студіях над особливостями озброєння на південно-західноруських територіях.

Апробація результатів дисертації. Дисертацію обговорено і схвалено на засіданні кафедри історії України та етнокомунікації Національного університету «Львівська політехніка». Результати дослідження оприлюднені у виступах на наукових конференціях: II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я» (Кам'янець-Подільський, 9 жовтня 2012 р.); «Воєнна історія України. Волинь та Полісся» (Рівне, 25–26 квітня 2013 р.); III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я» (Кам'янець-Подільський, 8 жовтня 2013 р.); Першій міжнародній зброєзнавчій науково-практичній конференції (Київ, 16-17 лютого 2014 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження висвітлено в 11 опублікованих працях: 6 наукових фахових виданнях (у т.ч. одному закордонному) та 5 матеріалах науково-практичних конференцій.

Структура роботи. Структура зумовлена метою і завданнями дослідження. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків і списку використаних джерел (366 найменувань) та 4 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 279 сторінок, з них – основного тексту 186 с., списку використаних джерел – 39 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, окреслено його хронологічні і територіальні межі, також показано наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, висвітлено особистий внесок дисертанта й апробацію результатів за темою дослідження.

Розділ 1 «Історіографія, джерельна база і методологія дослідження» містить три підрозділи. Для всебічного різноаспектного дослідження середньовічної клинкової зброї в комплексі озброєння давньоукраїнського воїна залучена широка історіографічна база (*підрозділ 1.1 «Історіографія теми дослідження»*). Специфіка дослідження зумовила необхідність звернення до фахових історико-зброєзнавчих, зброєзнавчих, археологічних, загальноісторичних, мистецтвознавчих праць та праць з воєнної історії та з історичного фехтування. Починаючи з другої половини ХІХ ст. (роботи М. Бранденбурга), різні аспекти питання озброєння давньоруських воїнів у тій чи іншій мірі висвітлювалися в спеціальних, військово-історичних та загальноісторичних дослідженнях. Основне значення цих праць полягає насамперед у зібранні і впорядкуванні джерельних матеріалів, накопиченні інформації різного походження, постановці відповідних проблем. До середини 50-х років ХХ століття роботи, присвячені озброєнню різних періодів, у тому числі і давньоруському, характеризувалися розглядом озброєння в контексті соціально-економічного і політичного розвитку певної держави та використанням «ілюстративного» підходу з властивою йому опорою на неповний ряд зображальних, писемних та речових джерел. З середини 60-х років ХХ ст. джерелом для зброєзнавчих досліджень (А. Кірпічніков, А. Медведєв) стають численні археологічні знахідки. А. Кірпічніков на основі великої кількості матеріалу створив класифікацію різних видів наступального та захисного озброєння, яка зберігає своє наукове значення і на сьогоднішньому етапі, хоч і потребує критичного ставлення у світлі нових знахідок, а також із врахуванням нових підходів до аналізу матеріалу. Військову справу Київської Русі вивчали В. Довженок, П. Раппопорт, М. Мерперт. У серії публікацій результатів розкопок предмети озброєння вводяться в науковий обіг поруч з іншими археологічними матеріалами (праці Н. Вороніна, М. Кучери, Я. Зверуги, Г. Штихова, К. Мусіяновича, В. Довженока, В. Гончарова, Р. Юри, В. Петегрича, Р. Чайки, М. Рожка, С. Пивоварова, І. Возного, Б. Прищепи, А. Федорука тощо). На особливу увагу заслуговують праці В. Бережинського, у яких висвітлена ціла низка питань стосовно військового мистецтва Київської Русі, зокрема тактика та стратегія ведення військових дій, озброєння окремих родів військ, а також особливості використання відповідних видів озброєння, у тому числі і клинкової зброї. Важливими для дослідження озброєння давньоукраїнського воїна

є праці В. Кійка, С. Шеломенцева-Терського. Військову справу в давньоруських князівствах на основі писемних джерел розглядав М. Котляр у низці праць. Важливими є роботи Л. Войтовича, присвячені військовому мистецтву в Галицько-Волинському князівстві, проблемі виробництва мечів на давньоруських теренах. Зброярську справу давньоруського періоду досліджував І. Печенюк. Із зброєзнавчих досліджень особливу цінність становлять праці Д. Тоїчка, який розкриває цілий ряд питань, пов'язаних з довгоклинковою зброєю різних видів, велику увагу приділяючи атрибуції клинкової зброї, методиці її вивчення, історії виникнення та розвитку довгоклинкових різновидів клинкової зброї загалом і рицарської клинкової зброї на теренах України зокрема. З погляду типології мечів величезну цінність становлять роботи англійського дослідника Е. Окшотта, які дають можливість аналізувати озброєння в загальноєвропейському контексті. Важливим для нас є дослідження В. Гуцула, який обґрунтував розвиток рицарської мілітарної технології в Києво-Руській та Польсько-Литовській державах у VIII – XVI ст. Цінними в методологічному і порівняльному аспектах є праці польських (М. Глосека, А. Надольського, Р. Лівоха тощо) та білоруських (Ю. Бохана, М. Плавінського, Ю. Люпиненка, О. Макушнікова) учених, у яких розглядаються також знахідки з теренів Галицько-Волинського князівства. Важливими для розв'язання поставлених у дисертації завдань є і праці, присвячені функціональним особливостям та тактиці використання середньовічної клинкової зброї з погляду історичного фехтування (насамперед праці Д. Клементса).

Завдяки розглянутим роботам у тій чи іншій мірі був охарактеризований своєрідний комплекс озброєння давньоруського війська, описані окремі зображальні та писемні джерела, частково археологічні знахідки предметів озброєння, що в сукупності дозволило мати певне уявлення про походження й еволюцію відповідного комплексу у зв'язку з окремими територіями і попередніми та наступними хронологічними періодами. Однак спеціалізованих робіт, які показали б місце саме клинкової зброї в системі озброєння давньоукраїнського воїна та відповідну її еволюцію на основі комплексного аналізу різних джерел, ще не створено в українській науці. Необхідним є звід археологічних джерел та дослідження функціональних особливостей різних видів зброї і тактики їх використання в різних бойових ситуаціях із залученням до аналізу експериментальних методів.

У *підрозділі 1.2 «Джерельна база дослідження»* класифіковано та охарактеризовано джерела, використані в дисертації. Для реалізації концепції комплексного дослідження клинкової зброї в системі озброєння давньоукраїнського воїна залучено до аналізу писемні, іконографічні та речові джерела. Найважливіша роль у розв'язанні основних завдань дослідження належить речовим джерелам, які представлені знахідками клинкової зброї, що зберігаються у фондах музеїв (Львівського історичного музею, Волинського краєзнавчого музею, музеїв Польщі) та приватних колекціях. Комплексний аналіз археологічних матеріалів (у т.ч. і вже опублікованих) з теренів Галицько-Волинської держави та й суміжних територій дозволив зробити науково обґрунтовані висновки про систему озброєння давньоукраїнських воїнів, про те, які види й типи зброї та захисних обладунків використовувалися на досліджуваних теренах. Дійсні зразки середньовічного

озброєння є особливо важливими з погляду представлення інформації про конкретні типи зброї, їх конструктивні особливості, механіко-кінематичні характеристики, технічні параметри. Велику цінність становлять знахідки зброї в археологічному контексті, особливо в закритих археологічних комплексах, адже це забезпечує достовірність даних щодо часу побутування цієї зброї і дає додаткові дані щодо її приналежності певній групі населення відповідного часу. Однак визначення реального асортименту бойового обладунку давньоукраїнського воїна в досліджуваний період і належності певної зброї відповідним групам військ можливе тільки при використанні всіх можливих джерел, зокрема писемних та іконографічних. Писемні джерела (Іпатіївський список «Літопису Руського», «Слово о полку Ігоревім») надали цінну інформацію про бойове давньоруське мистецтво, використання зброї в бойовій ситуації, тактику в битвах з різними супротивниками, склад війська, найманців. Крім того, саме свідчення писемних джерел стало важливим аргументом на користь твердження про рицарські традиції давньоукраїнського воїнства, його інтеграцію в загальноєвропейське мілітарне середовище. Цінну інформацію про середньовічні техніки використання клинкової зброї в бою містять фехтувальні трактати (фехтбухи (fechtbuchs): «Анонімний манускрипт з Тауера І-33», «Книга про бій» Йоганеса Ліхтенауера, Ганса Тальгоффера, «Квітка битви» Фіоре де Лібері, «Мистецтво гладіаторів» Філіппо Ваді), у яких узагальнено загальноєвропейський досвід бойового мистецтва за декілька століть. Для верифікації даних фехтбухів до аналізу прийомів використання клинкової зброї в бойових ситуаціях були залучені роботи з історичного фехтування Д. Клементса. З цією ж метою, а також для отримання інформації про уражуючі можливості меча шляхом залучення результатів біоархеологічних досліджень із застосуванням методів судово-медичної експертизи, як джерело використовуємо працю Й. Матцке «Озброєний і навчений (освічений): визначення достовірності (ідентичності) середньовічного воїна» («Armed and Educated: Determining the Identity of the Medieval Combatant»).

Для виконання поставлених завдань необхідне використання іконографічних джерел як давньоруського, давньоукраїнського походження (мініатюри з Радзивіллівського рукопису, із «Сказання про Бориса і Гліба», з Київської Псалтирі 1397 року, ікони Архангела Михаїла, Дмитра Солунського, Бориса і Гліба, фрески, монети, печатки, герби), так і західноєвропейського (ілюстрації з Біблії Мацієвського, з фехтбухів). Зображення кожної з цих груп мають свої особливості, що і вплинуло на відбір їх для виконання різних завдань. Зображення з теренів Давньої Русі в основному дали інформацію про озброєння воїнів різного соціального стану, дозволили скласти уявлення про тактику, способи застосування відповідних типів зброї в бойовій ситуації. Більшість західноєвропейських зображувальних джерел якісно відмінні від давньоруських – на них виразніше промальовані деталі, що дало можливість залучити такі джерела до визначення типів середньовічної зброї та їх датування, крім того, вони дали інформацію і про комплекс озброєння західноєвропейського рицаря (для відповідного порівняння з озброєнням давньоукраїнського воїна), використання зброї. Малюнки з фехтбухів з врахуванням їх особливостей використані для з'ясування техніко-тактичних прийомів застосування клинкової зброї в бою.

Підрозділ 1.3 «Методологія дослідження» розкриває принципи та методи дослідження. Для нас важливим є концептуальний підхід до вивчення зброї як «частини військової культури, що підлягає комплексному культурологічному аналізу» (Д. Тоїчкін. Клинкова зброя козацької старшини XVI – першої половини XVIII ст.: проблеми атрибуції та класифікації). Врахування соціокультурного підходу дало можливість виявити всю багатогранність і складність суспільного та військово-політичного життя земель Південно-Західної Русі в XII – XIV ст., розглянути дружинників як носіїв рицарської військової культури на цих теренах. Дисертаційну роботу виконано, виходячи з використання ряду загальнонаукових та спеціальних історичних методів та спеціальних методик історичного зброєзнавства. Для розв'язання поставлених завдань були використані спеціальні історичні методи, зокрема: історико-генетичний – для послідовного виділення етапів генези різних видів і типів клинкової зброї на основі змін у їх конструкції і властивостях, що загалом пов'язано з розвитком відповідних мілітарних технологій; історико-порівняльний – дозволив визначити схожості і відмінності в комплексах озброєння загалом і місця в них клинкової зброї зокрема давньоукраїнських воїнів та центрально- й західноєвропейських рицарів із увагою на рівень розвитку їх бойового мистецтва, а також вплив на еволюцію давньоруського озброєння на південно-західноруських теренах воєнної справи інших народів (половців, монголо-татар); історико-системний – надав можливість не тільки встановити місце клинкової зброї в комплексі озброєння давньоукраїнського воїна, а й трактувати зброю як важливу складову культурних, технологічних, політичних процесів; історико-типологічний – дозволив виділити основні види та типи клинкової зброї на основі їх загальних сутнісних властивостей і характеристик. При дослідженні зразків клинкової зброї з музеїв та приватних колекцій України та Польщі спиралися на атрибуційну методику джерельного зброєзнавчого аналізу, запропоновану і детально описану Д. Тоїчкіним, відповідно адаптувавши її до специфіки власного матеріалу. Застосування вказаної методики дало можливість зібрати максимальну кількість інформації про конструктивні, технічні, механіко-кінематичні характеристики зразків, разом з врахуванням тісного зв'язку цих характеристик з функціональними можливостями зброї. Для аналізу писемних, зображальних і речових джерел були також використані методи джерелознавчого аналізу і синтезу, евристичний, порівняльний методи. Використання методу просопографічного аналізу дозволив через дослідження діяльності князів як визначних носіїв рицарської культури на південно-західноруських землях простежити характерні ознаки цього стану та способи формування бойової майстерності, ступінь інтеграції в загальноєвропейське військово-середовище. Застосування картографічного методу дало можливість отримати додаткову інформацію про використання мечів у залежності від локалізації театрів воєнних дій. Використання методу реконструкційного експерименту в поєднанні з іншими методами дозволило визначити функціональні особливості клинкової зброї, тактику використання її в бойових ситуаціях, її місце в комплексі озброєння з погляду функціональної взаємодії різних видів наступального та захисного озброєння, з'ясувати взаємозалежність між озброєнням середньовічного воїна та його супротивників, а

також зробити висновки про необхідний рівень підготовки давньоукраїнського воїна для успішного виконання бойових завдань.

Розділ 2 «Клинок зброя як різновид холодної зброї» присвячено аналізу особливостей конструкції, функціонування, технічних характеристик різновидів наступальної холодної зброї, основними складовими частинами якої є клинок і руків'я.

У **підрозділі 2.1 «Різновиди та морфологічні особливості середньовічної клинкової зброї»** виділено види клинкової зброї (меч, шабля, фальшион (тесак як його підвид), корд, кинджал, ніж) та розглянуто їх конструктивні особливості. Дискусійним залишається атрибуція таких різновидів клинкової зброї, як корди та тесаки. Найаргументованішим видається трактування кордів як односічної зброї, подібної до подовженого ножа з прямим або легко вигнутим клинком і, як правило, коротшим від клинка тесаків, з асиметричним руків'ям, тоді як довжина тесаків більша, ніж кордів, однак коротша, ніж мечів, а клинки тесаків за формою дуже схожі на клинки кордів (прямі чи трохи вигнуті, часом розширені до вістря), з симетричним, мечовим руків'ям. Така схожість форми клинків з відповідною функціональною подібністю цих різновидів зброї еволюційно привела до стирання відмінностей між ними вже в XVI ст.

У **підрозділі 2.2 «Виникнення та розвиток різновидів клинкової зброї»** простежено виникнення та розвиток різних видів клинкової зброї, що дало можливість з'ясувати особливості використання клинкової зброї на землях Південно-Західної Русі у XII – XIV ст. у загальноєвропейському контексті разом з простеженням процесів формування та зміни мілітарних технологій. Еволюція кожного із різновидів клинкової зброї тісно пов'язана з удосконаленням їх конструкції з метою досягти найбільшої ефективності основного удару. Разом з тим спостерігається тенденція до надання зброї саме поліфункціонального характеру, що пов'язане з потребою боротьби з противниками різного типу захищеності, що тим більше пов'язано з неуніфікованістю спорядження середньовічних воїнів. Однак спостерігається тенденція до витворення вузькоспеціалізованих типів мечів (тільки колольних), що пов'язано з посиленням захисного спорядження (суцільні лати).

Типології клинкової зброї розглянуто в **підрозділі 2.3 «Типології клинкової зброї»**. Найбільш перспективним для аналізу мечів як основного типу клинкової зброї в комплексі озброєння давньоукраїнського воїна XII – XIV ст. вважаємо застосування типології Е. Окшотта, оскільки вона дає можливість з'ясувати особливості використання цього виду клинкової зброї на південно-західноруських землях в загальноєвропейському контексті. Найбільш вичерпну характеристику різновидів клинкової зброї дає врахування взаємопов'язаних ознак зброї – її конструктивних особливостей і функціонального призначення, на останньому аспекті зосереджено увагу у **підрозділі 2.4 «Технічні характеристики різних видів клинкової зброї та їх функціональні особливості»**. Меч був призначений для завдання рубальних та колольних ударів (периферійною є різальна функція), шабля – рубально-різального (другорядна – колольний удар), тесаки – рубальних та різальних (другорядною для деяких типів була функція завдання колольних ударів), корди – рубальних, різальних, колольних, кинджали – колольних (другорядні удари – рубальні та різальні), ніж – різальних (другорядна – колольних

і на крайній периферії – металевих з одночасною доміантою цієї функції в металевих ножів). Ефективність ударів (їх сила та швидкість) залежить від балансу клинкової зброї, на який впливають довжина зброї, загальна її вага та центр ваги, розподіл маси клинка, співвідношення ваги клинка та руків'я (ефесу), гармонія «вузлових точок» (центрів удару і точок резонансу). На ефективність шабельного удару впливають, крім названих вище спільних для всіх різновидів клинкової зброї факторів, співвідношення кривизни клинка й нахилу руків'я. Кожна із частин клинкової зброї призначена для виконання відповідних функцій. Зокрема, верхів'я меча створює противагу клинку і тим самим поліпшує збалансованість зброї, запобігає зісковзуванню руки з руків'я назад. Верхів'ям завдають удари тильним боком меча, а також покладена на цю частину рука, як свідчать писемні та зображальні джерела, надає більше спрямовуючої сили пронизуючому уколу. Рамена хрестовини запобігають зісковзуванню руки, яка тримає меч, уперед по клинку і її пораненню (саме це є її основною функцією, до речі, прозоро відображеної в англійській назві – handguard (захист руки)); захищає цю ж руку від удару об щит суперника, а також вона використовується в прийомах захвату та важеля. Як виняток, хрестовина може служити в екстраординарних випадках для парирования ударів меча ворога, що впливає з фехтбухів та дослідження самих мечів, на хрестовинах яких майже немає слідів від ударів мечів суперника.

Розділ 3 «Типи клинкової зброї з теренів Південно-Західної Русі» зосереджено увагу на специфіці функціонування клинкової зброї на давньоруських теренах. У **підрозділі 3.1 «Еволюція різних видів клинкової зброї на давньоруських теренах у IX–XIV ст.»** простежено основні тенденції в застосуванні різних типів клинкової зброї на зазначеній території в широких історичних межах, які підтверджуються даними різних джерел, насамперед речових (археологічних).

Опису речових джерел присвячений **підрозділ 3.2 «Дослідження знахідок зброї, збережених у музейних колекціях України та Польщі»**. Цілком виразна доміантна рицарської мілітарної технології у Галицько-Волинській державі дала можливість розглядати екземпляри зброї, що зберігаються в музейних колекціях України та Польщі і виявлені на відповідній історичній території, як важливий матеріал для визначення особливостей озброєння давньоукраїнського воїна.

Дані, отримані в результаті аналізу речових джерел, узгоджені і доповнені в результаті розгляду іконографічних джерел, опису яких присвячений **підрозділ 3.3 «Аналіз зображень видів клинкової зброї в іконографічних джерелах»**. Еволюція клинкової зброї на давньоруських теренах відбувалася в руслі основних загальноєвропейських тенденцій, особливо яскраво такі процеси відображені в розвитку центрального різновиду в комплексі озброєння середньовічного європейського воїна – меча. Якщо до X ст. на теренах Давньої Русі побутують тільки імпортні (західноєвропейські та скандинавські) клинки, то з X – XI ст. у зв'язку з посиленням держави та відповідно розвитку військової справи зростає тенденція до появи місцевого виробництва у власних зброярнях, що приводить до виділення особливих типів (А місцевий) в основному за особливостями декорування. Місцеві різновиди п'яти- і тричастинних верхів'їв (тип I та особливо II (за А. Кірпічниковим)), які побутували в першій половині XII ст., з великим ступенем вірогідності розвинулися вже на східноєвропейському ґрунті з типів S і A

місцевий, характерними для попереднього періоду (X – XI ст.). Однак типи основної робочої частини – клинка – були спільними для всього європейського простору і в IX – XII ст., а зі зміною каролінзьких мечів на романські з іншим способом кріплення верхів'їв і тенденцією до уникнення надмірного декорування зникають виразні відмінності і в формах верхів'їв. Місцеві особливості торкаються не витворенню особливих типів, а переважання певних типів, що пов'язано з особливостями ведення воєнних дій з противниками різного ступеня захищеності та специфікою ведення бойових дій на південно-західноруських теренах. Віддавалася перевага мечам рубально-колольного типу, а не вузькоспеціалізованим (тільки рубальним чи тільки колольним). За археологічними та зображальними джерелами, можна говорити про те, що в комплекс озброєння давньоукраїнських воїнів входили мечі таких типів як одноручні: X; XI; XII; XIV; XVI; «у півтори руки»: XIIIa; XVa; XVIa (особливо були поширені на досліджуваній території з другої половини XIV ст.); XVII; XVIIa; XVIIb; XX. Найбільше знахідок мечів датується XIV ст., що також узгоджується із центральноєвропейським контекстом. Шабля в досліджуваній період тільки починала входити в екіпірування воїнів, витісняючи меч переважно в пристепових районах, що пов'язано з відповідним впливом військової справи кочівників, на що виразно вказує локалізація знахідок шабел та писемні згадки про типовість озброєння шаблею саме степовиків. Сама шабля зазнавала еволюції в напрямку досягнення максимальної ефективності особливого різально-рубального удару, однак з одночасною спробою (у XII – XIII ст.) збільшити вагу та ширину шабельного клинка для посилення пробивної сили удару для боротьби із ворогом, захищеним важким обладунком. Удосконалення шабельного ефесу привело до появи в XIII ст. кругових засобів захисту руки воїна. Монголо-татарське завоювання перервало розвиток самобутніх форм давноруських шабел (які виявилися в місцевих типах гарди ПА, ПБ, П). Корди та тесаки розвивалися в руслі загальних для центрально-східноєвропейських територій тенденцій, кинджали набули поширення тільки з XIV ст., тоді як ножі входили в комплекс озброєння воїнів, проте переважно це були універсальні, а не суто бойові типи.

У розділі 4 *«Тактичні особливості ведення бою із застосуванням клинкової зброї»* увага зосереджена на правильному використанні відповідної зброї в бою, умінні воїна реалізувати всі її потенційні можливості, від чого значною мірою залежить ефективність проведення бойових дій. З'ясовано поняття «професійний воїн» стосовно досліджуваного періоду на південно-західноруських теренах. Виходячи з положення, що професійний воїн – це людина, яка отримує винагороду у певній формі (у вигляді грошей, або товарів, або землі) за використання своїх вузькоспеціалізованих бойових навичок, до професійних воїнів зараховуємо насамперед дружинників як окремий соціальний стан, а також найманців, військовий досвід яких мав певний вплив на бойове мистецтво давньоукраїнських воїнів. До широкомасштабних воєнних дій залучалося і ополчення, яке складалося з міщан та селян, однак, оскільки вони тільки тимчасово, у разі нагальної необхідності, виконували військові обов'язки, то розглядати їх у статусі професійних воїнів не має підстав. Проте потреба мати велике сильне військо і проводити незалежну від боярства політику спонукала князів (найпершим таким реформатором був Данило Галицький) не тільки до посилення особистої

дружини, а й створення збройних формувань з простого люду, які, відповідно, потребували постійного вишколу, тож фактично ставали професійним воїнами.

У *підрозділі 4.1 «Середньовічні техніки застосування різних видів клинкової зброї»* розкрито питання існування середньовічних технік бою з використанням різних видів клинкової зброї та простежено чинники, які впливали на вибір відповідних прийомів застосування клинкової зброї в бою. Прийоми використання довгоклинкової зброї (меча або шаблі) залежали від того, у поєднанні з яким іншим наступальним (найчастіше короткоклинкова зброя) та захисним (щит) озброєнням вона застосовувалася. При бою півтора- (або дворучним) мечем наступальні й захисні функції виконувала сама ця клинкова зброя, бо щит, як правило, не використовувався, тож відповідно і техніки застосування такого меча в бойовій ситуації були відмінними від використання одноручного меча в поєднанні з щитом (що засвідчують і експериментальні дані, і викладені в середньовічних фехтбухах техніки фехтування, які пропонують не тільки дієві техніки нападу, а й ефективні прийоми захисту). Півтораручним мечем, який мав видовжене руків'я, можна було орудувати і однією, і двома руками, що дозволяло застосовувати різні техніки, а також поєднувати його використання з різним наступальним та захисним озброєнням.

Техніки бою мечем також тісно були пов'язані з тим, яке захисне спорядження мав противник. З клинкової зброї досліджуваного періоду тільки меч з легкістю використовувався як проти вершника, так і проти піхотинця. Однак техніки бою в кінному бою відрізнялися від бою пішки, оскільки кінь, з одного боку, перешкоджав багатьом діям вершника, які були ефективні в пішому бою (наприклад, горизонтальним ударам, деяким прийомам парировань та видам уколів), а з іншого, – давав певні переваги, якими вмів користуватися досвідчений воїн-професіонал. Такі переваги насамперед торкалися можливості використати на скаку енергію коня для посилення (фактично значна сила визначалася масою вершника з конем помноженою на швидкість) колольного удару, при завданні якого воїн спрямовував на ворога меч як спис. Таким ударом можна було пробити наскрізь навіть найміцніші обладунки. Рубальні удари (особливо по захищеній шоломом голові) також посилювали, використовуючи додаткову енергію, отриману в результаті розгону. Така енергія використовувалася і для удару щитом по ворогу. Спрямованість ударів також дещо відрізнялася від пішого бою, зокрема, дуже рідкісними були удари в нижню частину тіла і по ногах, однак більше припадало ударів у руки. У меча клинок був значної ваги, і тому з використанням енергії коня при відповідному ударі у воїна не було необхідності опиратися на стремена. На відміну від техніки кінного бою мечем, при використанні у такому бою шаблі вершник підносився у сідлі, опершись на стремена, приводячи у рух усю верхню частину свого тіла, і тим самим підсилював удар. Крім того, збільшувалися можливості досягнення віддаленого супротивника.

Класичний рицарський бій починався із зіткнення списами, а потім вже переходили до використання мечів. Однак занадто близьке наближення могло зробити неефективним, а то й неможливим використання меча, тож в такому випадку більш ефективною для ураження ворога фактично в рукопашній боротьбі була короткоклинкова зброя. У руках умілого бійця кинджал разом із мечем був

додатковим зняряддям захисту з наступним перехопленням ініціативи атаки. Ніж або кинджал використовувався для захисту прийомом підставлення під зброю супротивника, яка, відповідно, зісковзує по ньому.

У *підрозділі 4.2 «Підготовка професійних давньоукраїнських воїнів»* розглянуто способи підготовки давньоукраїнських воїнів. Для досягнення успіху в бою необхідне було не просто знання технік нападу та захисту із застосування відповідного озброєння, а й добре відпрацьовані бойові навички та вміння для миттєвої реакції на швидкоплинний хід зіткнення. Усе це вимагало від професійного воїна досконалого знання особливостей своєї зброї (тим більше, що кожен екземпляр такої зброї як меч мав свої індивідуальні особливості, що впливали, насамперед, на його баланс, та й різні типи характеризувалися відповідними відмінностями, наприклад, щодо розміщення центру удару тощо), бойових технік, напрацьованих і відточених бойових умінь і навичок, а також доброї фізичної підготовки. Враховуючи те, що не було організованого однотипного обмундирування воїнів (кожен споряджався на власний кошт і спроможність), то і навчання правильного, найбільш ефективного використання кожного екземпляра клинкової зброї зокрема було фактично індивідуальним. Тому відповідно з такого погляду вдосконалення фахових умінь воїна прямо залежало від його власного досвіду застосування відповідної зброї, коли в бойових ситуаціях (а також у тренуваннях максимально наближених до реальних бойових) відточувалося його бойове мистецтво. Звичайно, досвідчений воїн міг визначити особливості того клинка, який опинявся в його руках, досить швидко. Але для такого фахового рівня він мав пройти довгу школу, починаючи від азів військової справи фактично з дуже молодого віку. Відповідно навчання мистецтва війни для давньоукраїнських дружинників починалося фактично з дитинства. Вони проходили подібно до західноєвропейського рицаря науку бою у досвідчених рицарів (це могло бути для князів перебування при дворах родичів-рицарів, для боярських дітей – навчання у складі молодшої князівської дружини), з наступними постійними тренуваннями (у тому числі у вигляді «ігор» – рицарських турнірів), удосконалювали відповідні навички та фізичну силу на ловах, переймали найефективніші техніки у найманців, майстрів клинка, які могли особисто теж навчатися в інших європейських майстрів (що засвідчують писемні джерела, насамперед фехтбухи, у яких подано техніки застосування мечів у поєднанні з іншим озброєнням, що удосконалювалися впродовж століть, однак розвивалися на спільній основі).

У *підрозділі 4.3 «Застосування клинкової зброї у контексті розвитку військової справи на південно-західноруських теренах. Тактика ведення бою»* розглянуто тактику проведення боїв. Середньовічний бій був спрямований на те, щоб добитися успіху будь-якою ціною, тож бойове мистецтво полягало в найефективнішому використанні воїном свого озброєння з врахуванням особливостей бойової ситуації, включаючи специфіку наступального та захисного озброєння ворога, особливості пішого та кінного бою, специфіку місцевості тощо. Долю бою вирішувала і відповідна тактика, особливо якщо мова йде не про двобій, а про битву. Однак з погляду використання в середньовічному бою саме клинкової зброї, то вона відіграла в техніко-тактичному аспекті другорядну роль порівняно з основним озброєнням, яке і застосовували першим у бойовому зіткненні.

Важкоозброєна кіннота починала свою атаку таранним ударом із застосуванням списа, аналогічно спис був основною наступальною зброєю для важкої піхоти. Для легкої кінноти або піхоти таким озброєнням виступали лук (або арбалет) чи сулиця. Часом хід битви і вирішувався цим першим зіткненням. Однак після першого удару битва розпадалася, як правило, на індивідуальні зіткнення (залежно від чисельності противників та бойової ситуації це могло бути не тільки протистояння одного проти одного, а й одного проти кількох противників, такі двобої могли відбуватися на широкому або обмеженому просторі тощо).

ВИСНОВКИ

1. Встановлено, що в українській та зарубіжній історіографії накопичено певний матеріал щодо комплексу озброєння давньоруського війська, поставлені й частково вирішені питання стосовно походження, еволюції відповідних видів зброї, тактики застосування в бою. Однак комплексних досліджень, присвячених місцю клинкової зброї в системі озброєння давньоукраїнського воїна, ще не створено в українській науці. На основі комплексного аналізу цілої низки джерел (археологічних, іконографічних, писемних) з використанням результатів експериментальних методів було встановлено місце різних видів клинкової зброї у комплексі озброєння давньоукраїнського воїна в XII – XIV ст., їх еволюцію, тактику використання в різних бойових ситуаціях. Особлива увага приділена дійсним зразкам клинкової зброї, які зберігаються в музейних колекціях і дослідження яких дало можливість аргументовано довести не тільки домінування в досліджуваній період саме меча як основної клинкової зброї професійного воїна, а й простежити особливості використання цієї зброї на південно-західноруських землях у зазначений період.

2. Розвиток видів клинкової зброї на досліджуваній території відбувався у відповідності із загальноєвропейськими тенденціями, однак можна сміливо твердити, що такий вид клинкової зброї, як шабля, з'явився на озброєнні давньоукраїнських воїнів раніше, ніж західноєвропейських. Разом з тим мало археологічних знахідок кордів, що засвідчує менше використання цього виду клинкової зброї на південно-західноруських теренах і може бути пов'язаним зі швидким розвитком шаблі. Функції тесаків та й кордів і простіше їх виробництво, доступність широким верствам населення, часто вигнутий клинок – усе це споріднює ці види клинкової зброї зі шаблею, яка, порівняно з Польщею та іншими європейськими країнами, раніше прийшла на південно-західноруські землі і стала масово використовуватися саме простими воїнами, тож витіснила корди з вжитку дуже швидко (тесаки, якщо приймаємо їх походження від фальшионів, особливого поширення і не набули на наших землях у силу специфіки запозичення цього виду зброї і функціонально спорідненого використання з кордами та шаблями). Це положення формулюємо на рівні гіпотези, для підтвердження якої необхідні подальші дослідження на базі насамперед археологічних матеріалів.

3. При спільності загальної конструкції (клинок і руків'я) кожен із різновидів клинкової зброї (меч, шабля, фальшион (тесак як його підвид), корд, кинджал, ніж)

характеризується особливістю будови та поєднання елементів, що безпосередньо пов'язано з їх функціями. Усі різновиди клинкової зброї є поліфункціональними, однак з домінантою однієї (рідше двох) функціональних ознак, до яких найкраще і пристосована їх конструкція. Виділення основної функціональної ознаки кожного з різновидів клинкової зброї особливо є важливим з погляду з'ясування місця певного виду зброї в цілому комплексі озброєння та відповідного використання його в бою для виконання чітко визначених бойових завдань. Типології клинкової зброї відображають у стислій формі еволюцію її різновидів.

Найперспективнішим для аналізу мечів як основного типу клинкової зброї в комплексі озброєння давньоукраїнського воїна XII – XIV ст. є застосування типології Е. Окшотта, оскільки вона дала можливість з'ясувати особливості використання цього виду клинкової зброї на південно-західноруських землях в загальноєвропейському контексті.

4. У XII – XIV ст. на озброєнні давньоукраїнських воїнів були ті ж самі основні типи мечів, що і загалом в Європі, особливо спільні риси простежуються із Центральною Європою. Зокрема, як і на теренах Польщі і взагалі Центральної Європи, переважають знахідки мечів типів XVIa (7 екз.) і XIIIa (5 екз.). Певну своєрідність південно-західноруських теренів становить більша кількість знахідок мечів типів XX (5 екз.) і XVa (4 екз.) і, навпаки, менша – XVII (3 екз.), XII (2 екз.), XI (2 екз.), XVIIIa (2 екз.). На сьогодні тільки по одному екземпляру виявлено мечі типів XIV, XV, XVI, XVIII, XVIIId. Найбільше знахідок мечів датується XIV ст., що також узгоджується із центральноєвропейським контекстом. Меч підтипу XIIIa був ефективний для боротьби із супротивником у кольчужному обладунку, а меч типу XX був спрямований проти пластинчастої броні.

Самобутні форми давньоруських шабелів виявилися в місцевих типах гард ПА, ПБ, ПІ. Ножі, які входили в комплекс озброєння давньоукраїнських воїнів, належали переважно до універсальних, а не бойових типів.

5. Розвиток військової справи загалом і комплексу озброєння зокрема на південно-західноруських землях відбувався під потужними західними та східними впливами, що тісно пов'язано зі специфічним геополітичним положенням цих територій. На розвиток бойового мистецтва давньоукраїнських воїнів впливав стан військової справи сусідніх народів – як і явних завойовників (монголо-татар), так і тих, які були то союзниками, то противниками у дуже малий проміжок часу (зокрема, угорців, поляків, добжинських рицарів, литовців, половців).

Розвиток захисного спорядження тісно пов'язаний з еволюцією наступальної зброї: удосконалення захисного спорядження стимулювало появу нових видів і типів наступального, і навпаки – нова наступальна зброя змушувала розробляти ефективніші засоби захисту. Саме в протистоянні меча/захисного обладунку рухався розвиток комплексу озброєння зокрема і військової справи загалом. У Західній Європі з другої половини XIII ст. до середини XIV ст. найбільш поширеними були мечі колольно-рубальної дії у зв'язку зі змінами захисного спорядження, зокрема із поширенням пластинчастого обладунку. Такої явної тенденції на досліджуваній території, як і на всьому центрально-східноєвропейському просторі, не простежується, що пов'язане із застосуванням кольчуги поруч з новішими типами захисного обладунку. Поширення в комплексі озброєння давньоукраїнських воїнів

суто бойових мечів типів XIIIa (найефективніший для боротьби з противником у кольчужному обладунку) і XX (мечі такого типу добре пристосовані для завдання ефективних проти пластинчастої броні колольних ударів, однак конструкція клинка цієї зброї передбачала і рубальний удар, а отже, і можливість використання проти різного типу обладунків) відображає специфіку військово-політичної ситуації на території середньовічної України, де доводилося вести постійну боротьбу із супротивниками, що використовували кольчугу поруч з новішими типами захисного обладунку.

6. На основі комплексного аналізу всіх доступних джерел встановлено специфіку озброєння різних військових загонів, які були сформовані у процесі вдосконалення тактики ведення бою з різними противниками, з'ясовано особливості озброєння найманців та вплив їх на озброєння місцевих воїнів. Уже в XIII ст. у складі давньоукраїнського війська виділяються окремі підрозділи з відповідним комплексом озброєння: важка кіннота з типовим рицарським озброєнням того часу (спис, меч, короткоклинкова зброя, посилений захисний обладунок, щит); легка кавалерія («стрільці»), у комплекс озброєння якої входили стрілецька зброя (луки, арбалети), сулиці, довгоклинкова (шабля, може бути й одноручний меч), щит, полегшений захист (швидше за все монгольського зразка), бойові ножі; «стрільці» як легка піхота (основне озброєння – луки або арбалети, ножі, легкий обладунок); важкоозброєна піхота («оружники»), на озброєнні якої були списи, мечі, сокири, булави, щити, посилений захисний обладунок. На виникнення та озброєння легкої кавалерії значний вплив справила військова справа кочових народів (чорних клобуків, половців).

Головною зброєю важкоозброєної кінноти чи піхоти в техніко-тактичному аспекті виступав спис, оскільки таранний удар озброєної списами лави кінноти (та й важкої піхоти) міг зламати стрій противника і часом вирішити результат битви. Але сам спис був найчастіше зброєю одного удару, який був нерідко настільки потужним, що призводив до зламання (або й навмисного зламання з метою не втратити рівноваги) названої древкової зброї. Однак подальші бойові дії забезпечувалися мечем – зброєю багаторазового тривалого застосування, поліфункціональною, однаково вигідною і для піхотинця, і для вершника, можливою для застосування у двобої та масовій битві. Для легкої кавалерії головною зброєю виступають лук (арбалет) та легка древкова, тоді як шабля, подібно до меча, була зброєю індивідуального бою, однак конструктивні особливості шаблі дозволяли найбільш ефективно використовувати її саме в кінному бою. Короткоклинкова зброя, яка входила в екіпірування будь-якого воїна, застосовувалася в тісному рукопашному бою як допоміжне (або несподіване, підступне) знаряддя ураження ворога.

На основі аналізу зображальних, писемних джерел, результатів біоархеологічних та експериментальних досліджень виявлено специфіку технік середньовічного бою з використанням меча разом з іншими видами наступального озброєння, а також захисного (насамперед щита). Застосування цього центрального для досліджуваного періоду виду клинкової зброї залежало від різноманітних чинників бойової ситуації, врахування яких необхідне було для ефективного використання конструктивних особливостей відповідного типу зброї. Успіх у бою

залежав як від якості самого зняряддя бою, так і вміння воїна трансформувати потенційні можливості своєї зброї в реальні бойові результати. На уражуючі можливості кожного екземпляра клинкової зброї зокрема незалежно від типу впливав його баланс, пов'язаний насамперед з довжиною зброї, загальною її вагою та центром ваги, розподілом маси клинка, співвідношенням ваги клинка та руків'я (ефесу), гармонією «вузлових точок» (центрів удару і точок резонансу). Для шаблі важливими факторами були також кривизна клинка й нахил руків'я.

7. Складовими професійної компетенції давньоукраїнського воїна були: знання ефективних прийомів застосування зброї в різних бойових ситуаціях, уміння посилити удар за рахунок енергії власного тіла та енергії коня, швидкість реакції та прийняття рішень щодо тактичних прийомів у бою з різноозброєними супротивниками з врахування особливостей місцевості. Важливою для досягнення перемоги в бою була і фізична сила бійця, його витривалість (недаремно дослідження останків середньовічних воїнів засвідчують їх розвинуту тілесну будову та характерні професійні зміни в кістковій тканині). Усі ці складові професійної компетенції давньоукраїнського воїна потребували постійного вдосконалення та тренування.

Інтеграція в загальноєвропейське мілітарне середовище відбувалася, зокрема, шляхом особистих контактів з професійними воїнами інших держав (найчастіше у ролі найманців), участі в бойових діях на центральноєвропейських теренах, в спільних воєнних кампаніях з угорськими, польськими, німецькими збройними загонами на південно-західноруських територіях.

8. На південно-західноруських теренах професійними воїнами у XII – XIV ст. виступають дружинники, які і були носіями рицарської ментальності, що виховувалася в процесі навчання військової справи з самого дитинства, з наступним перебуванням в складі молодшої дружини і постійним підвищенням професійних вмінь та навичок шляхом не тільки індивідуальних тренувань та вивчення досвіду найкращих майстрів клинка, а й участі у рицарських турнірах («іграх»). Бойове мистецтво освоювалося давньоукраїнськими воїнами і через безпосередню участь у військових діях на європейських теренах, і в процесі бойової взаємодії із загонами найманців та союзників у битвах на землях Південно-Західної Русі, що також сприяло відповідній інтеграції у загальноєвропейське рицарське мілітарне середовище.

Найвизначнішими представниками військової еліти у зазначений час були князі, які самі проходили етапи відповідної науки подібно до центрально- та західноєвропейського рицарства через особисте навчання у родичів-рицарів (часом і при європейських королівських та князівських дворах, як, зокрема, Данило та Василько Романовичі), а потім удосконалювали свої вміння в постійних воєнних діях. Саме специфіка геополітичної ситуації вимагала від галицько-волинських князів удосконалення військової справи з врахуванням потреб захисту своїх володінь від ворогів-носіїв різних мілітарних технологій, внаслідок чого і формувалися специфічні комплекси озброєння важкої та легкої кавалерії та піхоти з відповідною тактикою їх взаємодії в різних воєнних операціях.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях, визначених ДАК МОН України

1. Гринчишин Б. В. Проблеми типології і датування середньовічних мечів / Б. В. Гринчишин // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Держава та армія: зб. наук. праць. – 2012. – № 724. – С. 25–31.
2. Гринчишин Б. В. Середньовічна клинкова зброя із фондів Львівського історичного музею / Б. В. Гринчишин // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Держава та армія: Зб. наук. праць. – 2013. – № 752. – С. 14–18.
3. Гринчишин Б. В. Особливості ведення бою із застосуванням клинкової зброї в XIII – XV ст. / Б. В. Гринчишин // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Держава та армія: Зб. наук. праць. – 2014. – № 784. – С. 13–17.
4. Гринчишин Б. В. Medieval bladed weapons in the figurative sources / Б. В. Гринчишин // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Держава та армія: Зб. наук. праць. – 2014. – № 809. – С. 13–16.
5. Гринчишин Б. В. Історичне фехтування і наукове дослідження середньовічного озброєння: точки дотику / Б. В. Гринчишин // Грані: Наук.-теорет. і громад.-політ. альманах. – 2015. – № 9. – С. 23–28.
6. Гринчишин Б. В. Современные подходы к изучению способов ведения средневекового боя с использованием клинкового оружия / Б. В. Гринчишин // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук: науч. журнал (Российская Федерация). – Москва: «Литера»; ООО «Институт стратегических исследований», 2016. – № 4 (87) апрель. – Ч. 1. – С. 184–189.

Статті, які додатково відображають результати дослідження

1. Гринчишин Б. В. Археологічні матеріали як важливе джерело для вивчення комплексу озброєння давньоукраїнської воїни XII – XIV ст. / Б. В. Гринчишин // Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я: Зб. матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. (Кам'янець-Подільський, 9 жовтня 2012 р.). – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2012. – С. 94–101.
2. Гринчишин Б. В. Меч у комплексі озброєння воїни Галицько-Волинського князівства / Б. В. Гринчишин // Воєнна історія України. Волинь та Полісся: зб. наук. праць за матер. Всеукр. наук. військово-історичної конф. (Рівне, 25-26 квітня 2013 р.) / Нац. військ.-істор. музей України. – К., 2013. – С. 25–28.
3. Гринчишин Б. В. Мечі підтипу XIIIa і типу XX (за Е. Окшоттом) з території України / Б. В. Гринчишин // Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я: Зб. матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. (Кам'янець-Подільський, 8 жовтня 2013 р.). – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. – С. 73–76.
4. Гринчишин Б. В. Знахідки середньовічних мечів як важливе джерело до вивчення військової справи в Галицько-Волинській державі / Б. В. Гринчишин // Історія давньої зброї. Дослідження 2014: зб. наук. праць / Упорядник Д. Тоїчкін;

Інститут історії України НАН України; Національний військово-історичний музей України. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2014. – С. 89–95.

5. Гринчишин Б. В. До проблеми фехтування в XIII–XV ст. / Б. В. Гринчишин // Воєнна історія України. Галичина та Закарпаття: зб. наук. праць за матер. Всеукр. наук. військово-історичної заочн. конф. (Ужгород, 5 – 6 червня 2014 р.) / Нац. військ.-істор. муз. України. – К., 2014. – С. 20–23.

АНОТАЦІЯ

Гринчишин Б. В. Клинок зброя в системі озброєння давньоукраїнського воїна XII - XIV ст. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 20.02.22 – військова історія. – Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2016.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню місця різних видів клинкової зброї в системі озброєння давньоукраїнського воїна та особливостей її застосування у різних бойових ситуаціях. На основі комплексного аналізу джерельної бази (матеріалів музейних колекцій, іконографічних та писемних джерел) виявлено основні типи мечів та інших видів клинкової зброї, що перебували на озброєнні давньоукраїнських воїнів у XII–XIV ст. Показано місце клинкової зброї в специфічних комплексах озброєння важкої та легкої кавалерії та піхоти, які формувалися з відповідною тактикою їх взаємодії у різних воєнних операціях, що було спричинено особливістю геополітичної ситуації, яка вимагала від галицько-волинських князів удосконалення військової справи з врахуванням потреб захисту своїх володінь від ворогів – носіїв різних мілітарних технологій. З'ясовано поняття професійний воїн стосовно досліджуваного періоду та визначено способи вдосконалення бойового мистецтва давньоукраїнських воїнів. Дослідження озброєння давньоукраїнських воїнів у загальноєвропейському контексті дало можливість довести високий ступінь їх інтегрованості в загальноєвропейське рицарське мілітарне середовище, що виявлялося і в способах навчання бойового мистецтва. Простежено тяглість військових традицій на південно-західноруських теренах, які розвивалися в руслі рицарської мілітарної технології.

Ключові слова: система озброєння, клинкова зброя, меч, кинджал, фехтування, давньоукраїнський воїн.

АННОТАЦИЯ

Гринчишин Б. В. Клинковое оружие в системе вооружения древнеукраинского воина XII – XIV вв. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 20.02.22 – военная история. – Национальная академия сухопутных войск имени гетмана Петра Сагайдачного, Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов, 2016.

Диссертация посвящена исследованию места различных видов клинкового оружия в системе вооружения древнеукраинского воина и особенностей ее применения в различных боевых ситуациях. На основе комплексного анализа базы источников (материалов музейных коллекций, иконографических и письменных источников) определены основные типы мечей и других видов клинкового оружия, находящихся на вооружении древнеукраинских воинов в XII – XIV вв. Показано место клинкового оружия в специфических комплексах вооружения тяжелой и легкой кавалерии и пехоты, которые формировались с соответствующей тактикой их взаимодействия в различных военных операциях, что было вызвано особенностью геополитической ситуации, которая требовала от галицко-волынских князей совершенствования военного дела с учетом необходимости защиты своих владений от врагов – носителей различных милитарных технологий. Определено понятие профессиональный воин по исследуемому периоду и установлены способы совершенствования боевого искусства древнеукраинских воинов. Исследование вооружения древнеукраинских воинов в общеевропейском контексте позволило доказать высокую степень их интегрированности в общеевропейскую рыцарскую воинскую среду, что нашло свое проявление и в способах обучения боевого искусства. Прослежена преемственность военных традиций на юго-западнорусских землях, которые развивались в русле рыцарской милитарной технологии.

Ключевые слова: система вооружения, клинковое оружие, меч, кинжал, фехтование, древнеукраинский воин.

ANNOTATION

Hrynychyshyn B. V. Bladed weapon in weapon system of ancient Ukrainian warrior XII – XIV century. – On the rights of manuscript.

Dissertation to obtain the scientific degree of Candidate of Historical Sciences. Specialty 20.02.22 – Military History. – Hetman Petro Sahaidachny National Army Academy, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2016.

The dissertation is devoted to research places of different type's bladed weapons in the weapon system of ancient Ukrainian warrior and features of its use in different combat situations. The characteristic morphological features of various types of bladed weapons and their typology. Based on complex analysis of sources (museum collections, iconographic and written sources) identified the main types of swords and other bladed weapons that were in service of ancient Ukrainian warriors in XII – XIV century. Attention is paid to the analysis of written medieval sources dedicated to fencing, giving substantiated evidence in favor certain techniques use swords and other bladed weapons of the Middle Ages. The place of bladed weapons in specific armament of heavy and light cavalry and infantry, formed with the appropriate tactics of their cooperation in various military operations that resulted from feature of the geopolitical situation that required the Galician-Volyn prince improvement of military affairs, taking into account the need to protect their possessions enemies of military vehicles of various technologies.

A complete analysis of all available sources allowed to find out the specifics of arms of various military units that were formed in the process of improving the tactics of fighting with different opponents, to determine the features of arms and mercenaries

influence them to adopt local warriors. Already in the thirteenth century composed of old troops out separate units with a corresponding set of weapons: heavy cavalry knight with typical weapons of the time (spear, sword, short bladed weapon, reinforced protective armor, shield); light cavalry, in the range of weapons that included small arms (bows, crossbows) sulitsa, long bladed weapon, shield, lightweight protection, combat knives; "Shooters" as light infantry (the main weapons - bows or crossbows, knives, light armor); heavily armed infantry, which were armed with spears, swords, axes, maces, shields, reinforced protective armor.

The most promising for analyzing of swords as the main weapon type of bladed weapons in a complex of ancient Ukrainian warrior XII - XIV century is to use E. Oakeshott typology as it provided an opportunity to find out the features of using this type of bladed weapons in south-western Ukrainian lands in European context.

The analysis of figurative, written sources and bioarchaeology results of experimental studies revealed the specific techniques of medieval combat, using the sword along with other types of offensive and protective (shield) weapons.

Special attention is paid to integration into the European military environment was held in particular through personal contacts with professional warriors of other countries (often as mercenaries), participation in the fighting on the territory of Central Europe, joint military campaigns with Hungarian, Polish, German armed forces in south western Ukrainian territories.

The development of protective equipment is closely linked to the evolution of offensive weapons: improving protective equipment stimulated the emergence of new kinds and types of offensive and vice versa - a new offensive weapon forced to develop effective remedies. It is in confronting the sword / armor protective moved development of complex weapons including warfare in general.

It was found regarding the concept of a professional soldier period studied and identified ways to improve the martial arts of ancient Ukrainian warriors. The research arms of old warriors in the European context made it possible to bring a high degree of integration into the European knightly military environment, which manifested in the way of learning martial arts. Traced the continuity of military traditions in the southwestern territory that have evolved in line with the knight of military technology.

Keywords: system of arms, bladed weapons, sword, dagger, fencing, ancient Ukrainian warrior.